

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
FACULTATEA DE LITERE ȘI ARTE
DEPARTAMENTUL DE STUDII ANGLO-AMERICANE ȘI GERMANISTICE

TEZĂ DE DOCTORAT

Identitate și alteritate în proza și publicistica lui Heinrich Zillich

Conducător științific,

Prof. Univ.Dr. Maria Sass

Doctorand,

Gabriela Adam

Sibiu, 2013

Tema de cercetare a prezentei teze de doctorat se referă la cercetarea literaturii germane din România și la celelalte forme de exprimare ale literaturii germane din afara spațiului german prin prisma unui autor (Heinrich Zillich), a unei anumite epoci (epoca interbelică), a problematicii interculturalității, a interferențelor culturale, precum și a fenomenului transferului cultural.

Cercetarea științifică de față se concentrează în special pe prezentarea aspectelor specifice ale sașilor transilvăneni, adică a etniei din care provine Zillich, precum și pe prezentarea celorlalte etnii conlocuitoare în acest spațiu multietnic. O atenție deosebită se va acorda receptării reciproce și a interferențelor culturale, care s-au cristalizat de-a lungul secolelor.

Heinrich Zillich a fost un autor care s-a bucurat de mare succes în epoca interbelică, deși a fost în același timp o personalitate controversată, datorită receptării sale în special în epoca postbelică, Zillich simțindu-se atras de „mișcarea de înnoire”, o mișcare ideologică provenită din Germania.

Lucrarea de față urmărește pe de o parte o prezentare monografică a personalității autorului, pe de altă parte scoate în țã aspectele interculturale la Heinrich Zillich, punând accentul și pe pendularea lui Zillich între periferie (spațiul transilvănean), unde s-a lansat și cunoscut succesul, și centru, adică spațiul cultural al Germaniei din cel de-al Treilea Reich, unde a reușit de asemenea să fie cunoscut și apreciat, deoarece operele sale au fost publicate în ediții foarte multe. Vom vorbi despre operele acestui autor ca reprezentant al sașilor transilvăneni provenit dintr-un spațiu multicultural, dar și despre contactul său cu alteritatea și cu tradițiile și cultura naționalităților conlocuitoare în acest spațiu geografic.

Atenția se va îndrepta în special asupra operei literare și publicistice a lui Heinrich Zillich, care trebuie analizată în strânsă legătură atât cu spațiul geografic, cultural și literar al periferiei (Transilvaniei), cât și cu acela al dinamicelor mișcări culturale și ideologice ale centrului/metropolei. În teza de față se va analiza o epocă istorică (1924- 1939), care a marcat activitatea publicistică, dar și opera literară a lui Heinrich Zillich. Nu am dorit o prezentare strict monografică, ci una dinamică oscilând între periferie și centru.

Am utilizat pe parcursul cercetării științifice a operelor lui Heinrich Zillich teoriile culturale, reușind astfel să structurez o lucrare complexă datorită aplicării și a altor metode complementare putând astfel să obțin o privire de ansamblu asupra tematicii „Identității și interculturalității”.

Heinrich Zillich este tipul intelectualului care a reușit să se cristalizeze în spațiul social și cultural transilvănean al începutului de secol 20 și care a avut merite deosebite în ceea ce privește menținerea valorilor culturale transilvănene. Zillich trebuie văzut în strânsă legătură cu societatea multiculturală din Transilvania. Pentru aceasta am plecat de la două noțiuni utilizate de Zillich în mod frecvent: „Vaterland”, adică „patria” strămoșilor săi, precum și „Heimat”, adică locul natal care se referă în special la legătura sentimentală dintre om și spațiul din care provine. Mă refer în mod concret la lumea reală și la cea spirituală, care a marcat și influențat în mod decisiv identitatea germanilor din Transilvania. Trebuie spus că literatura germană din România este de fapt un rezultat al dezvoltării istorice, politice și sociale în acest spațiu geografic. Din acest motiv istoria și etnografia nu se vor putea separa de literatură, în special de proză și publicistică.

Noțiunea „Heimatliteratur” (literatura poporanistă) trebuie menționată de asemeni, deoarece această perioadă a istoriei literare cristalizată în cea de-a doua jumătate a secolului XIX are în centrul atenției teme legate de istorie, de tradiții și obiceiuri, toate acestea fiind deosebit de importante pentru păstrarea culturii acestei minorități etnice din Transilvania. Reprezentanții acestei comunități – aici incluzându-l și pe Zillich – s-au ocupat în mod intens de păstrarea propriei identități etnice și culturale. Astfel a luat naștere un spirit nou, care a reușit să transgreseze cadrul îngust al tradiției, fapt care a făcut posibilă apropierea de marea literatură europeană.

Critica literară actuală face parte a domeniului științific cultural s-a modificat în ultimii ani. Interpretarea textelor literare este un proces complex care stă în strânsă legătură cu diverși factori externi. Analiza propriu zisă a textelor s-a transformat devenind o analiză hermenutică, care s-a transformat la rândul său de-a lungul secolelor.

Cel mai important aspect care trebuie avut în vedere este acela al modului în care se începe analiza literară a unei opere literare. De aceea doresc să plec de la noțiunea de „cultură” așa cum a definit-o Doris Bachmann Medick ca fiind „o țesătură de sensuri care se țes singure” („selbstgesponnene Bedeutungsgewebe”) prin care „acțiunile devin în mod permanent semne și simboluri” („Handlungen permanent in interpretierende Zeichen und Symbole übersetzt werden”)¹.

¹ Doris Bachmann-Medick (Hg.): *Kultur als Text*. In: *Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1996, S.22. Traducerea aparține autoarei

Lucrarea de față și-a propus să pună în centrul atenției o parte a domeniului științific al cercetării literare, literatura fiind privită ca o parte a culturii. Un alt aspect important urmărit este analiza semnificației unei opere literare, aspect care se află în opinia autoarei acestei teze în strânsă legătură cu intenționalismul hermeneutic al americanului Quentin Skinner, deoarece el încearcă să cuprindă gândurile și intențiile autorului, astfel încât semnificația operei- așa cum a fost stabilită de către autor- să fie păstrată. Acest aspect este unul foarte important în cazul scriitorului Heinrich Zillich ca reprezentant al literaturii germane din România, deoarece astfel vom avea posibilitatea de a pune în lumină opera literară și publicistică a lui Heinrich Zillich din anii 20 și 30 ai secolului XX. în întreaga sa complexitate.

Lucrarea de față este structurată în cinci mari părți; pentru a putea înțelege procesul complex de analiză trebuie pornit mai întâi de la metodele aplicate, care sunt prezentate în primul capitol al lucrării. Urmează definirea termenilor literatură germană din România, literatură a marginilor/ a centrului, deoarece în cazul de față avem de-a face cu un reprezentant al literaturii de expresie germană din Transilvania/ România.

În continuare s-a creionat o descriere a situației istorice din Transilvania anilor '20 și '30 ai secolului XX, în strânsă legătură cu dezvoltarea politică și socială a minorității germane în România. Aceste aspecte sunt de o importanță majoră, deoarece situația politică după primul război mondial și formarea României mari în anul 1918 au influențat decisiv și germanii din România. Hiltrun Glass consideră că germanii din România „*au intrat cu o identitate și cu încredere în sine bine conturate în noul stat român*“ („*mit einer klar umrissenen Identität und festem nationalem Selbstbewusstsein in den rumänischen Staat*“)² încercând să evite pe cât posibil amestecul cu celelalte naționalități conlocuitoare. Problematika culturii, a interculturalității, a interferențelor culturale, a transferului cultural, precum și noțiunile *identitate* și *alteritate* au marcat spațiul multicultural transilvănean, ele făcând posibilă receptarea autorului și publicistului Zillich în întreaga sa complexitate.

A doua parte a prezentei lucrări științifice pornește de la noțiunile teoretice ale literaturii române de expresie germană din România, literatură a centrului/ periferiei, deoarece prezentarea vieții și operei omului de cultură Heinrich Zillich trebuie corelată cu situația istorică a epocii respective. În această parte a tezei au fost prezentate operele lui Zillich, făcându-se diferențierea

² Glass, Hiltrun: *Wer ist ein Deutscher? Anmerkungen zum Selbstverständnis der Deutschen in Rumänien (1919-1944)*. In: *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. Antisemitismus gestern und heute*. 9. Jahrgang, Heft Nr 2, November 1997, S.16. Traducerea aparține autoarei

între cele scrise în România și cele scrise în Germania, apartenența sa la literatura română de expresie germană fiind relevată în permanență. În legătură cu aceste aspecte ar trebui amintit și termenul de loc natal (Heimat) în accepțiunea lui Norbert Mecklenburg, care stabilește o relație de complementaritate între propriu (das Eigene) și străin (das Fremde).

Cel de-al treilea capitol îl are în centrul atenției pe omul de cultură și pe scriitorul Zillich. Elementele monografiei lui Zillich care apar în prezenta lucrare sunt necesare pentru a înțelege contextul istoric, deoarece elementele propriei națiuni (a sașilor transilvăneni) stau față în față cu cele ale naționalităților conlocuitoare. Pendularea lui Zillich între periferie și centru se află doar în strânsă legătură cu termenii *identitate*, *alteritate*, *imaginea proprie* putând fi înțeleasă doar prin comparare cu alteritatea.

La noțiunile definite până în acest moment se adaugă și acelea specifice domeniului științific al imagologiei, deoarece ele oferă posibilitatea de înțelegere a imaginilor (Dyserinck) existente în filologiile naționale, precum și influența lor asupra literaturii, precum și a imaginilor specifice literaturii care la rândul lor influențează societatea.

Metoda analizei intrinseci a textului literar, care vede în opera literară un construct strict artistic, a dat posibilitatea autoarei să analizeze legătura dintre conținut, structură și stil în operele lui Heinrich Zillich. Imaginea de sine a sașilor transilvăneni trebuie pusă față în față cu cea a celorlați reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare, deoarece doar astfel aceștia au reușit păstrarea propriei identități. În acest context doresc să amintesc cele două momente cruciale în ceea ce privește formarea acestei imagini de sine a sașilor transilvăneni, scoase în evidență de Harald Roth: este vorba de autostereotipuri, deoarece sașii s-au perceput pe ei înșiși pe de o parte ca apărători ai lumii occidentale, pe de altă parte ca factori aducători de cultură. Prin aplicarea metodei literar-sociologice am reușit să scot în evidență atât influențele culturale, cât și condițiile istorico-politice și sociale ale timpului, pentru a sublinia legătura strânsă dintre Zillich și timpul său. Imaginea identității de sine a sașilor transilvăneni din acea perioadă duce în opinia lui Harald Roth pe de o parte la izolarea de națiunea majoritară română, pe de altă parte la identificarea din punct de vedere cultural cu marea națiune germană.

Pe parcursul acestei cercetări științifice s-a evidențiat izolarea sașilor transilvăneni de naționalitatea majoritară și dorința de identificare cu cultura germană (Edith Konradt). Activitatea publicistică a lui Heinrich Zillich a fost una foarte bogată, articolele sale apărute în *Klingsor* fiind specifice ideii de identitate dublă a sașilor transilvăneni. Mulți specialiști din

domeniul literaturii au cercetat activitatea și opera lui Heinrich Zillich, aici doresc să îl amintesc în special pe Stefan Sienerth, a cărui analize au constituit unul dintre punctele de plecare ale prezentei lucrări.

Unele din cele mai cunoscute opere din proza lui Heinrich Zillich îl constituie obiectul de cercetare în cea de-a treia parte a tezei de doctorat, acestea l-au făcut cunoscut pe Zillich atât în Transilvania/România, cât și în Germania. Este vorba de o selecție a povestirilor, nuvelor și romanelor lui Heinrich Zillich, opere care au în centrul atenției atât propria naționalitate cât și acelea ale naționalităților conlocuitoare. Aceeași atenție a fost acordată și publicistului Zillich care prin revista sa *Klingsor* și prin operele literare publicate în această revistă de cultură și literatură a făcut cunoscute creații literare ale sașilor transilvăneni, dar și ale scriitorilor români, maghiari și evrei. Pentru analiza receptării operelor lui Heinrich Zillich în spațiul german am aplicat metoda receptării estetice, plecând de la două lucrări cunoscute din acest domeniu, este vorba de *Kontakt und Wirkung. Literarische Tendenzen in der siebenbürgischen Kulturzeitschrift „Klingsor“* a lui Horst Schuller Anger și de *Die Bemühungen der Zeitschrift „Klingsor“ um einen rumänisch-deutschen Dialog* a lui Michael Kroner și Elisabeta Dinu. În afară de aceste două lucrări am prezentat aplicând metoda receptării istorice punctele de vedere de vedere pozitive și negative despre Heinrich Zillich, pentru a putea ajunge în acest fel la o opinie proprie fundamentată științific. Factorul decisiv în receptarea pozitivă a operelor autorului Zillich în spațiul german îl constituie în opinia lui Wilhelm Reiter „*conținutul și actualitatea temelor prezentate*“, („*dem stofflichen Gehalt*“ und [...] *der Aktualität der behandelten zeitgeschichtlichen Thematik*“)³ zu verdanken.

În capitolul patru al prezentei lucrări este prezentată activitatea publicistică a lui Heinrich Zillich la revista *Klingsor*, punându-se accent pe rolul acestuia ca mediator cultural, deoarece prin traducerile de excepție ale multor creații literare ale unor autori români, maghiari și evrei a reușit să contribuie la faima acestora în spațiul german. Revista *Klingsor* nu a prezentat însă doar opere literare, deoarece în paginile sale au fost publicate și multe cronici ale evenimentelor culturale ale vremii, dar și reproduceri ale unor tablouri și sculpturi ale pictorilor și sculptorilor români.

³ Reiter, Wilhelm: *Der rumäniendeutsche Roman von 1920 bis 1945 und seine zeitgeschichtliche Thematik*. In: Schwob, Anton: *Beiträge zur deutschen Literatur in Rumänien seit 1918*. Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1985, S.141f. Traducerea aparține autoarei.

Capitolul cinci se referă la o parte deosebit de importantă a cercetării de față, deoarece el conține corespondența dintre Zillich și Sperber, cărțile poștale și scrisorile lui Zillich mi-au dat posibilitatea unei cercetări aprofundate ale aspectelor culturale specifice epocii, deosebit fiind dialogul intercultural într-o epocă istorică foarte dificilă din punct de vedere al ideologiei timpului. Acest capitol este completat de copii ale cărților poștale și scrisorilor lui Heinrich Zillich adresate lui Alfred Margul-Sperber aflate în Muzeul literaturii române din București. Astfel autoare acestei lucrări a avut posibilitatea să prezinte o imagine completă a situației istorice a timpului și a efectelor acestora asupra vieții literare și culturale din Transilvania anilor '30 din secolul trecut.